

УДК 398.8(=161.2):821.161.2(092)

Українські народні пісні черкаської Звенигородщини у творчості Тараса Шевченка

В. Ф. Охманюк

*Кандидат мистецтвознавства, доцент
кафедри музичних інструментів інституту
мистецтв Східноєвропейського
національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк)*

У даній статті охарактеризовано українські народні пісні, які вплинули на творчість Тараса Шевченка, його органічна спорідненість із подніпровським фольклором і зокрема, піснями своєї малої батьківщини – Звенигородщини як осереддя ліричної традиції українського фольклору нового часу.

Ключові слова: українські народні пісні, Звенигородщина, пісенний фольклор, репертуар.

В данной статье охарактеризованы украинские народные песни, которые повлияли на творчество Тараса Шевченко, его органическое родство с фольклором Поднепровья и в частности, песнями своей малой родины – Звенигородщины как центр лирической традиции украинского фольклора нового времени.

Ключевые слова: украинские народные песни, Звенигородщина, песенный фольклор, репертуар.

Vitaliy Ohmanyuk

The Ukrainian folk songs of Cherkassy Zvenigorodshchyna are in work of Taras Shevchenko. The Ukrainian folk songs that influenced on work of Taras Shevchenko are described in this article, him organic cognation with folklore of Подніпровським and in particular, by the songs of the small motherland of – of Zvenigorodshchyna as focus of lyric tradition of Ukrainian folklore of new time.

Key words: the Ukrainian folk songs, Zvenigorodshchyna, song folklore, repertoire.

Роль української народної пісні у творчості Т. Г. Шевченка переоцінити неможливо. Прекрасний музикант, співак, знавець фольклору, Т. Шевченко наснажив свою творчість глибинним духом українців, образним змістом української пісні, її мужнім і одночасно тужливим пафосом. Поетичне слово Кобзаря увібрало в себе стилістику народного співу, а його твори змережали згадки про народні пісні і самі мотиви тих пісень, які він добре знав, полюбивши їх ще з дитячих років.

Мета нашої статті – характеристика українських народних пісень які вплинули на творчість Тараса Шевченка, його органічна спорідненість із подніпровським фольклором і зокрема, піснями своєї малої батьківщини – Звенигородщини.

Тарас Шевченко мав добрий голос¹, тонкий музичний слух, співав у народній манері, любив співати і в колі друзів, і на самоті, співав також на засланні. Як зазначає Валентина Антонюк, він любив слухати народні пісні, записував їх упродовж усього життя, фіксуючи при цьому середовище побутування, особливості виконання, даючи характерологічні портрети виконавців [1]. Подорожуючи по Україні у 1843 році, Шевченко слухав спів кобзарів-бандуристів, підспівував разом із ними, записував тексти. Проте з усієї фольклорної спадщини українців основним предметом зацікавлення для Тараса Шевченка стали власне ліричні пісні – соціально-побутові та родинно-побутові. Такий пріоритет зумовлений кількома факторами – характером історичної доби, сформованої гаслами народно-визвольних рухів та національного самовизначення, типово романтичним тяжінням до глибинної психологізації образної сфери, розкриття індивідуальності героя, а також – безперечно умінням і любов'ю Шевченка до співу, в першу чергу, – сольного, але також – підголосково-поліфонічного, який в контексті тенденцій згасання народнопісенної традиції в Європі сприймався іноземцями як уособлення гранично емоційної, лірично-експресивної української душі.

¹За свідченням сучасників, Тарас мав приємного тембру оксамитовий баритон з високими нотами.

Не підлягає сумніву, що чимало пісень із тих, які знав і з задоволенням співав для себе і своїх побратимів Тарас Шевченко, були відомі йому із пісенної практики власної батьківщини. Адже, як відомо, найяскравішими і найстійкішими враженнями, тими, які формують творчу індивідуальність, є власне враження дитинства. Разом із тим, необхідно зазначити, що у XIX ст. ступінь розвитку ліричного жанру, його активна взаємодія з професійною літературою і музикою, їхні численні взаємовпливи зумовили тенденцію мовленнєвої типізації, вироблення явища регіонального стилю. У зв'язку з цим, пісні малої батьківщини поета влилися у русло загальної подніпровської традиції. А самим Шевченком, як і іншими представниками інтелігенції того часу вони не розрізнялися як явища локального плану. Таким чином, сферу естетичних зацікавлень поета нарівні із піснями, що побутували власне на Звенигородщині, склали пісні подніпровської пісенної традиції в цілому.

Про Шевченка є майже сотня авторських спогадів, і усі вони, крім інших його життєвих епізодів, описують його прекрасний спів, щире перевтілення в пісенні образи, захоплюючу декламацію народних віршів. Це епістолярні спогади О. Афанасьєва-Чужбинського, Г. Честахівського, І. Сошенка, О. Марковича, братів Лазаревських, батька й дочки Рєпніних, подружжя Кулішів та багатьох інших.

М. Максимович, наприклад, згадував: „Заслуховувались ми співаючого Шевченка, цієї мистецької натури, яка так яскраво відбилася в живописі та поезії, а найглибше і найяскравіше – у співі українських пісень. Разом із Глафірою у майстерні Рєпніних як заведуть було „Ой не жур мене, моя мамо” або „Та немає гірш нікому, як бурлаці молодому”, то зйдуться усі, хто був поблизу, і слухають зачаровані” [3].

Троюрідний брат поета Варфоломій Шевченко казав: „Я не знав чоловіка, котрий би любив наші пісні більше, ніж Тарас. Тарас брав чувством, його пісня говорила. Наче тепер бачу, як інколи було під кінець пісні затремтить його голос, на довгі вуса скотяться з очей сльози і заригає Тарас, увібравши обличчя в долоні” [3].

В Яготині, в залі Рєпніних, Шевченко декламував свої поезії із „Кобзаря”, а коли співав, то сам собі акомпанував на фортепіано. Варвара Рєпніна, правнучка

гетьмана України К. Розумовського, у повісті „Немая любовь” так описала своє захоплення співом Шевченка та його високомистецькою декламацією: „Какая мягкая манера читать! ...Музыкальный голос его переливал в наши сердца наивысочайшие, наиглубочайшие чувства!” [3].

А ось запис самого Шевченка у його „Щоденнику”: „Задрімавши, перелинув я на Україну, і приснилося мені, що ми з Левицьким і Лазаревським співаємо: „У степу могила з вітром говорила...” Недокінчивши цієї сумної, ми перейшли на веселу: „Люблю, мамо, Петруся. Поговору боюся”. Я так голосно співав, що аж прокинувся” [3].

Народний мелос так глибоко жив у душі Шевченка, що він сам виспівував мелодії до своїх поезій. Є припущення, що мелодії „Думи мої”, „Тяжко-важко в світі жити”, „Нащо мені чорні брови”, „По діброві вітер виє” та деякі інші створені самим Т. Шевченком.

Про враження від співу Шевченка на другий день після свого весілля Пантелеймон Куліш² писав: „Ніхто ще не знає, що він предивний, може, найлуччий співака народних пісень по Україні обох дніпровських берегів. Позакладавши назад руки, почав ходити по залі, мов по гаю і заспівав: Ой, і зійди, зійди ти, зіронько та вечірняя; Ой вийди вийди, дівчинонько моя вірная. Як у ту пору своєї життя співав Шевченко, а й надто як він співав у той вечір, такого або рівного йому співу не чув я ні в Україні, ні по столицях. Порвались разом усі розмови... посходились із усіх світлиць гості до зали, мов до якої церкви. Пісню за піснею співав наш соловей, справді, мов у темному лузі, серед червоної калини, а не в зимному захисті серед народу. І, скоро вмовкав, зараз його благали ще заспівати, а він співав і співав людям на втіху, а собі самому ще й на більшу” [3]³. Надія Кибальчич (Симонова)⁴ у своїх „Споминах про Т. Шевченка” описує ще один епізод із весілля своєї молодшої сестри Олександри – у січні 1847 р. Тоді Т. Шевченко, запрошений боярином, був „дуже веселий і якийсь немов зворушений,

²Про вишукану манеру співу Шевченка писав у спогадах російський художник Л. Жемчужников.

³ У своїх спогадах про цей епізод Микола Білозерський зазначає, що у січні 1847 року, Тарас Шевченко, будучи боярином на весіллі Пантелеймона Куліша і Олександри Білозерської, співав улюблені пісні.

⁴ Старша сестра дружини П. Куліша – Олександри Білозерської.

усе запрошував молоду і мою матір і учив пісні „Ой зійди, зійди, ти, зіронько та вечірня”. Мати моя соромилась і не хотіла співати, а сестра училась у його, а потім гарно співала цієї пісні” [3]. У „Щоденнику” Шевченко занотував факт співання цієї пісні і на засланні – в Новопетровському укріпленні: „От этой любимой моей песни (мова йде про пісню „Ой поїжджає по Україні та козаченько Швачка”) я незаметно перешёл к другой, не менее любимой: Ой зійди, зійди, ти, зіронько та вечірня... Эта меланхолическая песня напомнила мне тот вечер, когда я и молодая жена Кулиша пели в два голоса эту очаровательную песню” [3].

Щоденники, листи та літературні твори Шевченка рясніють описами музичного побуту. У повісті „Музикант”, наприклад, він описує як кріпосний віолончеліст, який у дитинстві був поводитирем у кобзаря, талановито імпровізує на тему української пісні „Котилися вози згори”.

Шевченко неодноразово описував побутування українських пісень поза батьківщиною. У своєму щоденнику йдеться про відвідини московської оселі Михайла Максимовича, в дружині якого поет побачив „...нетронутый тип моей землячки”: „Она проиграла для нас на фортепиано несколько наших песен так чисто, безманерно, как ни одна великая артистка играть не умеет... Я написал ей на память свой „Весенний вечер”, а она подарила мне для ношения на шее киевский образок, несмотря на страстную пятницу, она, милая, весь вечер пела для меня наши родные душевные песни. И пела так сердечно, прекрасно, что я вообразил себя на берегах широкого Днепра. Восхитительные песни! Очаровательная певица!” [3].

З московською оперною співачкою Грековою поета познайомив Михайло Щепкін: „сегодня вчером пригласил он для меня какую-то госпожу Грекову, мою полуземлячку, с тетрадью малороссийских песен. Прекрасный, свежий, сильный голос, но наши песни ей не дались, особенно женские. Отрывисто, лестко, национальной экспрессии она не уловила” [3]. Перебуваючи у Нижньому Новгороді, поет слухав фортепіанні імпровізації на теми українських пісень у виконанні доньки Володимира Даля; у Москві у гостині в С. Аксакова: „с наслаждением слушал мои родные песни” [3].

Однією з улюблених у Т. Шевченка була пісня „У Києві на ринку”. За свідченням М. М. Білозерського цю пісню разом з іншими Т. Г. Шевченко співав у 1847 р. на весіллі П. Куліша у с. Мотронівці, поблизу Борзпи [4]. Про ще одне шевченкове виконання цієї пісні розповідав також Михайло Костомаров. Ще один, з незначними відмінами, варіант пісні перейняла від Шевченка під час його поїздки по Україні у 1859 р. Л. І. Красковська, від якої згодом запис зробив запис М. Лисенко для свого першого випуску „Збірника українських пісень”. До тексту композитор долучив примітку „Од Є. І. Красковської – перечула від Т. Шевченка”.

Втраченою станом на 80-ті рр. ХХ ст. для Звенигородщини була пісня „Ой ішов козак з Дону”, про яку він згадував у листі до С. С. Гулака-Артемовського, описуючи свої поневіряння у далеких степах: „И мне теперь осталось одно – ходить отут по степу, – долго еще ходить та мурлыкать: Доле моя, доле, чом ти не такая, Як інша чужая!” Цитовані рядки Т. Шевченко використав в поезії „У неділю не гуляла”, повісті „Близнецы”⁵.

До пісень цього ж розряду належить пісня „Ой сидить пугач в степу на могилі”. Про її виконання Т. Г. Шевченком на Полтавщині взимку 1845 року згадує О. С. Афанасьєв-Чужбинський [4, 282-288]. У збірнику І. Я. Рудченка „Чумацкие народные песни” вперше надруковано варіант цієї пісні із вказівкою про належність запису Т. Шевченкові.⁶ Згадку про цю пісню і сам образ „пугача” використав Т. Шевченко в поемі „Катерина” та поезії „У неділю не гуляла”.

Не було на той час у музичному побуті звенигородців вже й пісні „Гей, гей! Ой хто лиха не знає”. В. Беренштам у своїй праці „Т. Г. Шевченко і простолюдни, його знайомі” наводить слова колишнього кріпака з с. Мар’янського на Полтавщині Арсена Татарчука з періоду перебування поета у цьому селі: „Іноді він запрошував на свій кошт музики, тоді бувало дуже весело; сам Шевченко дуже любив, щоб усі присутні співали й танцювали. Із пісень йому особливо подобалась та, де співається: Ой хто лиха не знає, да нехай мене спитає.

⁵ Пісня вперше опублікована у збірнику „Южно-руські пісні з голосами. – К., 1857. – №38. – С. 71, куди, за припущеннями, потрапила від самого Т. Шевченка.

⁶ Орієнтовна дата запису – 1846 р., місце – Сквирський повіт на Київщині.

Він майже завжди пропонував проспівати і повторити йому пісню” [4]. Початкові рядки цієї пісні використав Т. Шевченко у повісті „Наймичка”⁷.

Не співали тоді звенигородці і пісню „Ой Морозе да Морозенку”. За словами М. М. Білозерського, вона належала до найулюбленіших пісень Шевченка [4]. Саме в родині Білозерських вона і була записана, а згодом „покладена на ноти для співу і для фортепіано” А. Маркевичем та надрукована П. Кулішем у „Записках о Южной Руси”. У листі до П. Куліша від поета писав: „Поцілуй Маркевича за мене за його ноти; добре, дуже добре, а особливо „Морозенку”; він мені живісінько нагадав нашу милую безталанну Україну” [4].

Випала з репертуару звенигородців на той час і пісня „Забіліли сніги, заболіло тіло ще й головонька”, про яку Ф. М. Лазаревський, згадуючи про свою зустріч із Т. Г. Шевченком у вузькому колі знайомих в Оренбурзі влітку 1847 р., писав: „Шевченко прочитав нам напам’ять свої поеми „Кавказ”, „Сон” та ін., проспівав кілька улюблених своїх пісень: незмінну „Зіроньку”, „Тяжко-важко в світі жити”, але з найбільшим почуттям він виконав пісню: Забіліли сніги, Заболіло тіло, Ще й головонька, Ніхто не заплаче По білому тілу По бурлацькому і т. д. Ми всі співали. У Левицького був дуже приємний тенор, і співав він з великим почуттям. Були хвилини, коли сльози самі собою котилися з очей, а гість наш просто ридав”⁸ [4].

Така сама доля спіткала і пісню „Ой у полі могила з вітром говорила”, про один з варіантів якої неодноразово згадує Т. Г. Шевченко у своєму „Щоденнику”: „Странная и даже глупая привязанность к безмолвным, ничего не говорящим курганам. Во весь день и вечер я всё пел: У степу могила з вітором говорила. Повій, вітре буйнесенький, щоб я не чорніла” [4]. Окремі образи цієї пісні можна спостерегти у Шевченковій поезії „Тарасова ніч” та повісті „Близнецы”.

Не було зафіксовано також пісні „Понад морем Дунаєм”. Згадуючи свої зустрічі з Т. Шевченком у Петербурзі у 1860 р., О. М. Лазаревський зазначав, що поет в оточенні його родини найчастіше співав пісню „Понад морем Дунаєм” [3].

⁷ Текст і мелодію цієї пісні вперше поміщено в збірнику Д. Каменецького „Українські пісні з голосами” (Спб., 1861. – №4), куди вона потрапила, очевидно, від Т. Шевченка.

⁸ У Шевченковім „Щоденнику” (запис від 13 травня 1858 р.) зберігся текст цієї пісні, зроблений рукою Д. С. Каменецького – відомого фольклориста і видавця.

Повний текст пісні наводить у своєму листі до Шевченка В. М. Білозерський [4, 177-178].

Михайлина Коцюбинська писала: „Шевченкові художні взаємини з народною піснею... весь час будуються на переплетенні, на взаємодії двох тенденцій. З одного боку – максимальне наближення до стихії, духу народної пісні, з другого – постійне прагнення до її перетворення, переосмислення, підкорення своїм індивідуальним художнім завданням. Мовби працює потужний генератор для переробки поетичної енергії фольклору. Ці дві тенденції не є полярними, як може здатися на перший погляд. Навпаки – вони взаємозалежні. Органічне злиття з духом народної пісні дає Шевченкові право поводитися з нею як поводить господар, почуватися в її стихії як вдома” [2].

У цьому аспекті, за словами дослідниці, Шевченко – певною мірою кобзар, найгеніальніший з них. Адже кобзарі передавали основоположні духовні істини та закони народного життя. При цьому, вони не ніколи не копіювали реальні події, а використовували їх як матеріал для творення свого символічного світу.

З іншого боку, як зазначає В. Антонюк, пісенний стан душі Т. Шевченка не був унікальним і випадковим у художньому середовищі того часу, зважаючи на українську кобзарську фольклорно-пісенну традицію, що плекала пасіонарних особистостей, а також, враховуючи тенденцію масового поширення моди на салонне музикування, яка породила величезний масив пісень-романсів та пісень літературного походження [1]. І те, і інше формувало музично-поетичний слух Тараса Шевченка, мелодійність його поезій, феноменальну вокальність його поетичного слова.

Таким чином, підсумовуючи сказане, необхідно відзначити надзвичайно вагоме значення, яке справили на творчість Шевченка його органічна спорідненість із подніпровським фольклором і зокрема, піснями своєї малої батьківщини – Звенигородщини як осереддя ліричної традиції українського фольклору нового часу.

Список використаної літератури

1. Антонюк В. Співане слово Тараса / Валентина Антонюк / [Електронний ресурс] // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 48. – С. 8-9. – Режим доступу до джерела: <http://svitlytsia.crimea.ua>
2. Коцюбинська М. Етюди про поетику Шевченка: літ.-крит. нарис / Коцюбинська М. – К.: Рад. письм., 1990. – 272 с.
3. Лячинський С. Мотиви любові до рідного краю у творчості Т. Г. Шевченка / Лячинський С. С. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://nsku.ck.ua>
4. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 тт. Т. 5. Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. „Букварь южнорусский”. Записи народної творчості / Тарас Шевченко [редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К.: Наук. думка, 2001. – 496 с.

